

Boekbespreking. De duivel in elk van ons

Colette, Maarten

Published in:

Panopticon: Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk

Publication date:

2024

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Colette, M. (2024). Boekbespreking. De duivel in elk van ons. *Panopticon: Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk*, 45(1), 135-138.

Copyright

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form, without the prior written permission of the author(s) or other rights holders to whom publication rights have been transferred, unless permitted by a license attached to the publication (a Creative Commons license or other), or unless exceptions to copyright law apply.

Take down policy

If you believe that this document infringes your copyright or other rights, please contact openaccess@vub.be, with details of the nature of the infringement. We will investigate the claim and if justified, we will take the appropriate steps.

De duivel in elk van ons

MAARTEN COLETTE^a

Busch, C. (2023). *De duivel in elk van ons. Van Holocaust tot terrorisme: hoe gewone mensen in staat zijn tot buitengewoon kwaad*. Borgerhoff & Lamberigts.

Panopticon, 45 (1), 135-138
© 2024 Maklu | ISSN 0771-1409 | Januari 2024

^a Gastprofessor, Vakgroep Metajuridica, Vrije Universiteit Brussel (corresp.: Maarten.Colette@vub.be)

De duivel in elk van ons is het prachtige resultaat van een door Christophe Busch opgevatte fascinatie voor de wereld van daders en de kroon op dertig jaar daderonderzoek. Opgeleid als historicus is Busch uitstekend geplaatst om de vraag te beantwoorden die Ger Groot (1995) de lezer ooit voor de voeten wierp: valt Auschwitz op te nemen in de geschiedenis? Groot waarschuwt tegen een loskoppeling van de vernietigingskampen van de geschiedenis door hen te beschrijven in termen als 'absoluut kwaad' (zie recent ook Grunberg, 2020) en het 'volstrekt ondenkbare'. Want, waarschuwt Groot, de consequentie daarvan is dat er over die vernietigingsmachine uiteindelijk niets meer kan gezegd worden dat niet op een lichtvaardige en kwetsende wijze tekort zou schieten en aangedaan onrecht banaal zou doen voorkomen.

Busch betracht met zijn boek de openstelling van dat onderzoek naar het grote publiek en, erkent hij, draagt geen nieuwe wetenschappelijk bevindingen aan. Wel zijn er keuzes gemaakt om de materie bevattelijk te doen voorkomen. Die oefening is geslaagd, al had het naar mijn gevoel korter gekund. Er zijn vele herhalingen in het boek. Over de vraag of die op zijn plaats zijn, kan geredetwist worden. Je kan vinden dat er op vlak van daderonderzoek en in het bijzonder Holocauststudies geen nodeloze herhalingen zijn. Andere lezers, waartoe ik ook mezelf reken, zullen vinden dat de auteur zichzelf soms in een herhalingskramp brengt. Dat is onder meer zo in verhouding tot de 'apotheose' van het kwaad van de Holocaust – de deportatie in 1944 van ruim 437 duizend Hongaarse joden naar Auschwitz en de vraag wat Eichmann bezielde om ermee door te gaan terwijl zijn overste had gevraagd om ermee te stoppen. Bij sommige aspecten van het daderschapstraject draait Busch naar mijn gevoel iets te veel (de wijdverbreide misvatting dat Auschwitz van bij aanvang opgevat werd als vernietigingsmachine¹) terwijl andere – zoals de inzichten die we uit daderstudies kunnen meenemen naar terrorismestudies – dan weer veel minder aandacht krijgen.

Het is ook jammer dat de rol van de Sonderkommando's in Auschwitz pas helemaal aan het eind van het boek goed uit de verf komt, vooral gezien de recente publicatie van Filip Müllers (2023) ooggetuigenverslag. Wat Busch wel goed doet, is deze discussie over het Sonderkommando relateren aan de onmogelijk geachte verzetsdaad die een Griekse gevangene in 1944 tot uitvoering bracht vanop het dak van het crematorium van Birkenau.

¹ Wachsmann (2015) beschrijft uitvoerig hoe Auschwitz gaandeweg evolueerde van een werkkamp naar het vernietigingskamp zoals het in het collectieve geheugen is blijven plakken.

Die slaagde erin de daderwereld van Auschwitz te verbeelden, of zoals Busch schrijft: om Auschwitz “een beeld te ontfoetselen”. Welgeteld vier foto’s, die de geschiedenis zouden ingaan als het aangezicht van het kwaad. Vier foto’s waarvan er slechts twee ‘geslaagd’ zijn, en van de ‘geslaagde’ wordt vaak ook nog een uitsnede gemaakt. Het strekt Busch tot eer dat hij in zijn boek de vier originele afdrukken plaatst vanuit de vaststelling dat ook de ‘mislukte’ beelden nuttige info opleveren: het zegt iets over de extreem moeilijke en zelfs rond-uit levensgevaarlijke omstandigheden waaronder de afdrukken werden gemaakt. Busch voelt zich duidelijk thuis in de verbeelding van de wereld van daders en stelde hierover met enkele collega’s al het *Höcker-album* samen, met daarin foto’s van de vrijetijdsbesteding van gekscherende SS’ers. In *De duivel in elk van ons* leidt Busch de lezer naar onze dominante kijk op daderschap met gebruikmaking van de beeldpolitiek van de geallieerden in het naoorlogse Duitsland. Duitsers werden er in het kader van de denazificatie toe verplicht om onder begeleiding de kampen te bezoeken en, toen de lijken er begonnen te rotten, om opnames ervan te bekijken in lokale cinema’s overal te lande. De camera werd gebruikt als een beschamend instrument, zegt Busch. Met als gevolg dat generaties Duitsers zichzelf in een verdedigingspositie wroongen en het schuldige geweten afschudden. Het leidde tot een onvermogen om het kwaadaardige potentieel in henzelf onder ogen te komen; het concept van daderschap dat in dat kraam past is dat van de demonische dader zonder raakvlak met onszelf. Niemand heeft zin om oude koeien uit de gracht te halen en de visie op daders die vanaf dan opgeld doet is antagonistisch: goed versus kwaad. Busch schetst vervolgens hoe dat beeld van daderschap gaandeweg aan het wankelen gaat onder impuls van het werk van onder andere Raul Hilberg, Hannah Arendt en de discussie tussen Christopher Browning en Daniel Goldhagen. Vooral Arendts visie op het Eichmannproces krijgt in het boek terecht veel aandacht. Op een heel bevattelijke wijze legt Busch uit wat Arendt bezielt met de ‘banaliteit’ van het kwaad. Eichmanns daden zijn weliswaar niet banaal, maar wel zijn daderschap, in het bijzonder zijn gedachtenloosheid. Busch brengt deze kerngedachte van Arendt uit *Eichmann in Jerusalem* in verband met haar laatste grote boek over denken. Daarin beschrijft ze hoe denken mensen met hun wortels in contact brengt en hoe het onvermogen om te denken ‘ontwortelt’, deradicaliseert (‘wortel’ is ‘radix’ in het Latijn). Het is jammer dat die uitgangspunten van Arendt in *De duivel in elk van ons* niet doorgetrokken worden naar het onderzoek inzake terrorisme en radicalisering. Wel is de discussie een belangrijke correctie op het werk van onder andere Stangneth (2011) en Rozemond (2020), die op basis van de Sassen-tapes meesurfen op de thans dominante beeldvorming van Eichmann als een ideologisch overtuigde jodenhater,² een kankergezwell op het lichaam van een anderszins beschaafde samenleving (zie Colette, 2020). Op basis van de discussie tussen Browning (er is een ‘grijze zone’ die voortspruit uit de wisselwerking tussen individuele en situationele aspecten van daderschap) en Goldhagen (de hele Duitse samenleving was gekleurd door rabiaat antisemitisme) – waarbij de laatste het onderspit moet delven – en het kernconcept van Ian Kershaw (“working towards the Führer”), probeert Busch de simplistische, monocausale verklaringen voor daderschap af te schudden.

De structuur van collectief geweld kan volgens Busch inzichtelijk gemaakt worden met gebruikmaking van drie niveaus. Ten eerste is er de ideeënwereld van de politieke elite (macro). Ten tweede zijn er de ideologisch wat meer onbestemde daders die deze algemene

2 Het was ook het plaatje dat de openbare aanklager in Jeruzalem van Eichmann ophing, stelt Mulisch (2013) vast. In die weergave kiest Eichmann nabij een Pools dorpje een geschikte plaats uit voor een kamp, beslist Eichmann welk gas er moet gebezigd worden (een insectenverdelgingsmiddel), ziet Eichmann erop toe hoe honderden naakte joden de gaskamers in gedreven worden en staat Eichmann erop te kijken wanneer na hun vergassing de gouden kiezen uit hun kaken worden gehakt. Eichmann als rolmodel voor de duivelse nazi was geboren.

krijtlijnen moeten vertalen naar het terrein en vaak slechts een deeltaakje doen (meso). En tot slot zijn er de mensen op het terrein zelf, die het vuile werk moeten opknappen (micro). Het is belangrijk dat Busch bij deze structurering van collectieve geweldsfenomenen aanstipt dat de ideologische afbraak van de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat een werk van lange adem is (een ‘*fascist creep*’) en dat ‘gewone’ mensen dat vaak pas in de gaten krijgen wanneer het te laat is (vergelijk met Pfeijffer, 2024). Ook belangrijk is dat Busch het vanuit die optiek niet schroomt om raakvlakken aan te wijzen tussen dat wat we weten over de opbouw naar collectieve geweldsfenomenen zoals de Holocaust, en de ‘klimaatorlogen’ die in ijltempo op ons afkomen – iets wat hem als directeur van Kazerne Dossin ten kwade werd geduid. Ten onrechte, want de mechanismen achter de Holocaust hebben wel degelijk een bredere relevantie, zo wijst recent onderzoek naar Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië uit (Mathijssen, 2022). Goos Blok was een prille twintiger toen hij in november 1947 als dienstplichtige naar Indonesië werd gestuurd. Op zijn eerste ‘werkdag’ zag hij hoe zijn collega’s een Indonesiër onderwierpen aan een ‘waterproef’: een slang werd bevestigd in de mond van het slachtoffer en daar werd water in gekieperd tot hij informatie losliet; naderhand diende Blok zelf herhaaldelijk elektronische schokken toe of liet hij een verdachte urenlang onder dwang in de brandende zon plaatsnemen. Blok werd tijdens zijn training ondergedompeld in een hiërarchische militaire cultuur (de trainingsfase, verlies van identiteit en verantwoordelijkheidsgevoel); de eerste keer dat Blok een verdachte martelde dacht hij er niet bij na (initiatiefase), en vervolgens schakelde hij zijn empathische vermogens uit en stond niet langer stil bij het kwalijke karakter van zijn martelpraktijken (gewinningsfase). In aansluiting daarop wijst Busch de bekoring van het denken in termen van absoluut kwaad en monsterlijke daders af omdat het er overheden impliciet toe aanzet om zwaar uit de bocht te gaan en aan fundamentele rechten en vrijheden van burgers te knabbelen (vergelijk in de context van 9/11 met Bernstein, 2008; Marion Young, 2003; Zehfuss, 2003). Busch aarzelt bijgevolg niet om een link te leggen tussen de mechanismen achter de Holocaust en de martelpraktijken van Amerika in het Midden-Oosten. Zoals bekend, folterde de VS na 11 september in het kader van de ‘*War on terror*’ op grote schaal in detentiecentra als Abu Ghraib en kwamen die folterpraktijken aan het licht nadat foto’s werden geplaatst van Lynndie England, die onder meer naar de genitaliën van een naakte gevangene wijst wiens hoofd bedekt is door een juttent zak. Busch legt uit dat deze folterpraktijken gekaderd moeten worden in een door de VS ervaren behoefte aan het verkrijgen van bekentenissen van terreurverdachten. Er wordt dus niet gemarteld uit sadisme, maar in feite op aannemelijke en rationele gronden, namelijk het voorkomen van een nieuwe terreuraanslag op Amerikaanse bodem (zie ook Luban, 2005). Daarbij is vaak sprake van een vorm van arbeidsdeling. Hooggeplaatste mensen in dorre bureaus doen onbestemde orders toekomen aan een hiërarchisch mindere op het terrein (“*give him a bad night*”, “*make sure he gets the treatment*”). Wanneer het misbruik aan het licht komt wassen deze leidinggevenden hun handen massaal in onschuld: de gruwel was het werk van een aantal ‘rotte appels’. Dat een jonge onbevange vrouw recent nog het bedenkelijke ‘boegbeeld’ van de systemische ontmenselijking van terreurverdachten werd, toont aan dat de mechanismen achter collectief geweld, zoals de Holocaust, tot vandaag relevant blijven en dat het de moeite loont om dit confronterende, maar urgente en veelzijdige boek te lezen.

REFERENTIES

- Bernstein, R. (2008). Are Arendt’s Reflections on Evil Still Relevant? *The Review of Politics*, 70(1), 64-76.
- Colette, M. (2020). Boekbespreking. Het menselijke kwaad. *Panopticon*, 41(6), 582-591.

- Groot, G. (1995). De verleiding van het absolute. *De Groene Amsterdammer*, 119(23).
- Grunberg, A. (2020). Nee. *De Standaard* 9 mei.
- Luban, D. (2005). Liberalism, Torture, and the Ticking Bomb. *Virginia Law Review*, 91, 1425-1461.
- Marion Young, I. (2003). The Logic of Masculinist Protection. Reflections on the Current Security State. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29(1), 1-25.
- Mathijssen, N. (2022). "Over martelen denk je niet na, dat doe je". *De Groene Amsterdammer*, 146(50), 44-47.
- Mulish, H. (2013). *De zaak 40/61. Een reportage*. De Bezige Bij.
- Müller, F. (2023). *Sonderbehandlung/speciale behandeling. Mijn jaren in de crematoria en gaskamers van Auschwitz*. Querido.
- Pfeijffer, I.L. (2024, 6 januari). Slaapwandelen worden we naar een dictatuur geleid. *De Morgen*.
- Rozemond, K. (2020). *Het menselijke kwaad. Hannah Arendt, Adolf Eichmann en het oordelen over het kwaad*. Boom.
- Stangneth, B. (2011). *Eichmann in Argentinië. Het onbezorgde leven van een oorlogsmisdadiger*. Atlas Contact.
- Wachsmann, N. (2015). *KL. Een geschiedenis van de Naziconcentratiekampen*. De Bezige Bij.
- Zehfuss, M. (2003). Forget September 11. *Third World Quarterly*, 24(3), 513-528.